

Παπαδιαμάντης Κοινωνιολογικός:

«Ταῦτα ὅλα βασίζονται ἐπὶ τῆς πραγματικότητας»

ΣΤΕΛΙΟΥ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ*

Στὴν κοινωνιολογία τοῦ πολιτισμοῦ γενικῶς καὶ στὴν κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας εἰδικότερα δεσπάζει μία βασικὴ ἀρχή: Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐπηρεάζει τὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία. Ἐξειδικεύοντας ἀναγκαστικὰ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ θὰ ἀναφέρω ἀποφθεγματικὰ τὴν προβληματικὴ τοῦ Γενετικοῦ Δομισμού, δηλαδὴ μιᾶς ἐκ τῶν μεθόδων ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας: «Ἐνας φανταστικὸς κόσμος μπορεῖ ὡς πρὸς τὴ δομὴ του νὰ εἶναι εὐθέως ὁμόλογος μὲ τὴν ἐμπειρία μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνικῆς ομάδας ἢ, τουλάχιστον, νὰ συνδέεται σημαντικὰ μὲ τὴν ἐμπειρία αὐτή»¹.

Σημειῶνω ἐδῶ ἀπλῶς ὅτι ὁ δημιουργὸς τῆς θεωρίας τοῦ Γενετικοῦ Δομισμού Λουσιέν Γκόλντμαν, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ ἀνέλυσε ἐπιτυχῶς τὶς τραγωδίες τοῦ Racine, τὶς «Σκέψεις» τοῦ Πασκάλ, τὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ καὶ ἔργα Γάλλων λογοτεχνῶν, ὅπως ὁ Ἄντρέ Μαλρώ, ὁ Ἀλαῖν Ρομπγκριγιέ καὶ ἡ Ναταλί Σαρὸτ, κατέθεσε ἐν ἔτει 1947 καὶ τὶς σχετικὲς ἐπιφυλάξεις του: «Ἡ κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση δὲν ἐξαντλεῖ τὸ ἔργο τέχνης καί, ἐνίοτε, δὲν κατορθώνει οὔτε καν νὰ τὸ ἀγγίξει. Συνιστᾶ μόνον ἕνα πρῶτο βῆμα στὸ δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς αὐτό»².

Μεταφέροντας τὴν ἀποψη τοῦ Γκόλντμαν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς, μποροῦμε ἀναλόγως νὰ ὑποστηρίξουμε τὰ ἀκόλουθα: Ὅπως ὁ Παπαδιαμάντης, κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Χρήστου Βακαλόπουλου, «δὲν ἔγραψε γιὰ ν' ἀποδείξει κάτι ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ κοινὸ ἑλληνικὸ αἶσθημα, τὸν παράξενο τρόπο τῶν Ἑλλήνων»³, ἔτσι καὶ οἱ μέθοδοι ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸ ἔργο του ἔχουν σχετικὴ

---

* Ὁ Στέλιος Παπαθανασίου εἶναι Δρ. Θεολογίας - Δρ. Φιλοσοφίας.

1. EVANS M., *Lucien Goldmann, an Introduction*, Sussex, The Harvester Press, 1981, σ. 50.

2. ΓΚΟΛΝΤΜΑΝ Λ., *Διαλεκτικὲς ἔρευνες*, μτφρ. Κωστῆ Παπαγιώργη, ἐκ. Γνώση, Ἀθήνα, 1986, σ. 76.

3. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., «Ἡ ἱερὴ μελωδία τῆς πραγματικότητας», *Ἀντί*, Μ. Παρασκευή, 5 Ἀπριλίου 1991, σελ. 55.

(και έλεγχομένη) αποδεικτική αξία. Μπορεί, ωστόσο, να θεωρηθούν απαραίτητες, έφόσον χρησιμοποιούνται με διάκριση, τουτέστιν με «γρήγορο νοῦ και σώφρονα λογισμό». Στην περίπτωση του Σκιαθίτη συγγραφέα, ειδικότερα, αλλά και σε κάθε μεγάλο έργο ή χρήση τους πρέπει να είναι συνδυαστική, ώστε να λειτουργούν συμπληρωματικά.

Η κοινωνιολογική ανάγνωση, παραδείγματος χάριν, αδυνατεί να δώσει έπαρκη απάντηση, όσον αφορά την εξέλιξη της πλοκής του μύθου στο διήγημα του Παπαδιαμάντη «Γουτού - γουπατού». Η σωματική μειονεξία του κεντρικού ήρωα, ό οποίος «ήτο χολός και κυλλός και μογιάλος» νοσηματοδοτείται και έρμηνεύεται μόνο δια του έκκλησιαστικού λόγου και δη με την αποστολική περικοπή «ή δύναμίς μου εν ασθeneία τελειούται» (Κορ. Β', ιβ', 9). 'Αν μάλιστα προσφύγουμε και στον 'Ησαΐα, ή νοσηματοδότηση και ή συνακόλουθη έρμηνεία οδηγούνται σχεδόν στην απόλυτη κορυφή: «Τότε αλείται ως έλαφος ό χολός, τρανή δέ έσται γλώσσα μογιάλων» ('Ησαΐας, λε', 6).

Στο ίδιο διήγημα και στο πλαίσιο πάντοτε μιās διακειμενικής ανάγνωσης διακρίνεται εύχερως ή ρήση του 'Ηροδότου για τον Θεό, ό οποίος «πολλούς, άφοῦ τους ξεγέλασε με μία δόση ευτυχίας, τους άνέτρεψε εκ θεμελίων» (Α', 32). 'Αν μάλιστα επιμένουμε στη διακειμενική ανάγνωση, μπορούμε να ανακαλέσουμε και τον σχετικό με την περίπτωση ευαγγελικό λόγο: «Καθεΐλε δυνάστας από θρόνων και ύψωσε ταπεινούς» (Λουκ., α', 52).

Θα αναφέρω ένα ακόμα παράδειγμα, όσον αφορά τη συνδυαστική χρήση των μεθόδων. Στο διήγημα «'Ερωσ-ήρωσ», κατά τη γνώμη μου, ή ανάλυση είναι υποχρεωμένη εκ των πραγμάτων να προχωρήσει σε ένα γενναίο άνοιγμα προς την πλευρά της ψυχολογίας. Το άνοιγμα αυτό πρέπει να προσανατολισθεί κυρίως προς την κατεύθυνση της ανθρώπινης επιθετικότητας, καθ' όσον ό έρωτευμένος ναύτης του εν λόγω διηγήματος συνιστά μία κλασική περίπτωση επιθετικής συμπεριφοράς, εξαιτίας της ματαίωσης την όποία υφίσταται: ή κόρη που αγαπά παντρεύεται, παρὰ τη θέλησή της, έναν μάραμπα.

Βέβαια ή συμπεριφορά αυτή δεν εκδηλώνεται, άφοῦ υπάρχει μόνο στη σφαίρα του φανταστικού και γνωστοποιείται μέσω του άφηγητή. Δεν παύει, ωστόσο, να έχει τα χαρακτηριστικά που παρατηρούνται στην επιθετικότητα, ή όποια εκδηλώνεται στη σφαίρα του πραγματικού.

... Διατί κοιμάται; Πώς άγρυπνεί; Πώς μένει έξαπλωμένος; [...] Τί σκέπτεται; Σκέψις χρειάζεται; 'Οχι, δρᾶσις. Να σηκωθῆ... Να πηδήσῃ... Να τρέξῃ... Να πετάξῃ... [...] Να φθάσῃ εκεί επάνω... Να χυθῆ, να όρμήσῃ... Να τους ταράξῃ... Να

τοὺς θαλασσοῦσι... Νὰ ἐπιβάλη χεῖρα εἰς τὴν νύφην, ὅπου στέκει στολισμένη καὶ καμαρώνει. “Ἐλα ἐδῶ, ἐσύ!...” Νὰ τὴν ἀρπάξῃ... [...]

Ὡς γνωστόν, ἡ ἐπίθεση δὲν πραγματοποιεῖται, ὁ γάμος τελεῖται, καὶ τὴν ἐπόμενη μέρα ὁ ἴδιος, ἐν ἐκστάσει φρενῶν, μὲ τὴ δική του βάρκα θὰ μεταφέρει τὴν ἀγάπη του τὴν Ἀρχόντω σὲ ξένη γῆ καὶ ξένη ἀγκαλιά.

Τὸ τέλος τοῦ διηγήματος δὲν χρειάζεται ιδιαίτερες συστάσεις. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐρωτευμένος ναύτης, ὁ πορθημέας Γιωργῆς προκρίνει, ἀντὶ τῆς ἐπιθετικότητας, τὴ μεγάλη ἄμυνα διὰ τῆς ἀπορρίψεως τῶν ὄπλων «τὸν συνιστᾶ μεγάλως εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν μελλουσῶν γενεῶν» καὶ γιὰ ἕναν ἐπιπλέον λόγο: δημιουργεῖ τρόπον τινά «δεδικασμένο», μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀμερικανικῆς προελεύσεως καὶ κατασκευῆς ψυχολογικῆ θεωρία «Frustration-aggression hypothesis» νὰ ἔχει περιορισμένη καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις ἀμφίβολη ἰσχύ: «Εἶπεν: “Ἄς πάγῃ ἢ φτωχὴ νὰ ζήσῃ μὲ τὸν ἄνδρα τῆς! Μὲ γειά τῆς καὶ μὲ χαρά τῆς!” Κατέστειλε τὸ πάθος, ἐπραῦνθη, κατενύγη, ἔκλαυσε κι ἐφάνη ἥρως εἰς τὸν ἔρωτά του –ἔρωτα χριστιανικόν, ἀγνόν, ἀνοχῆς καὶ φιλανθρωπίας».

* * *

Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ τὸν Κωστὴ Μπαστιᾶ⁴ καὶ μάλιστα μὲ τρόπο ἀξιωματικὸ ὅτι «ὁ Παπαδιαμάντης οὔτε φιλοσοφεῖ οὔτε κοινωνιολογεῖ. Λατρεύει». Θεωρῶ πὼς οἱ δύο πρῶτες θέσεις τοῦ Μπαστιᾶ δὲν εἶναι ἀπλῶς ὑπερβολικῆς· εἶναι ἀνακριβεῖς. Ἡ δὲ τρίτη θέση ἀποτελεῖ μία μᾶλλον κοινότοπη διαπίστωση, ἀφοῦ ἔχει ἀποσαφηνισθεῖ μὲ κρυστάλλινη καθαρότητα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Παπαδιαμάντη στὴ γνωστὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης».

Στὸ ἔργο του ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς εἶναι εὐδιάκριτος. Ἐξίσου εὐδιάκριτες εἶναι καὶ οἱ κοινωνικὲς ἀναφορές. «Πόσοι συγγραφεῖς μας τοῦ 1907 ἀναγνώριζαν τὴν Ἀθήνα ὡς πόλιν τῆς δουλοπαροικίας καὶ τῶν πλουτοκρατῶν;», διερωτᾶται ὁ καθηγητῆς Μιχάλης Μερακλῆς⁵. Συνεπῶς, ὁ Παπαδιαμάντης καὶ φιλοσοφεῖ καὶ κοινωνιολογεῖ (μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου) καὶ θεολογεῖ (ἄλλοτε καταφατικὰ καὶ ἄλλοτε ἀποφατικὰ).

* * *

4. ΜΠΑΣΤΙΑ Κ., *Παπαδιαμάντης*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἰωάννη Κ. Μπαστιᾶ, 1974 (Α' ἔκδοση 1962), σ. 267-68.

5. ΜΕΡΑΚΛΗ ΜΙΧ., «Θέματα τῆς διηγηματογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη», *Τετράδια «Εὐθύνης»*, τ. 15, Δεκέμβριος 1981, σ. 99.

Στὸ διάλογό του μὲ τὸν ὀπαδὸ τοῦ Ἡράκλειτου Κρατύλο ὁ Σωκράτης ὑποστηρίζει πὼς δὲν ὑπάρχει γνώση ἐν γένει, ἐφόσον ὅλα τὰ πράγματα μεταβάλλονται καὶ τίποτα δὲν μένει στὴ θέση του: «Εἰ μεταπίπτει πάντα χρήματα καὶ μηδὲν μένει». Ὡς γνωστόν, στίς φιλοσοφικὲς θέσεις τοῦ Ἡράκλειτου περὶ ἀεναίου κινήσεως καὶ ροῆς ἀντιπαρατίθενται οἱ θέσεις τῶν Ἑλεατῶν γιὰ ἕναν κόσμον ἀκίνητο καὶ σταθερό. Τὸ συνεχὲς ἡρακλείτειο γίγνεσθαι ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη τους ψευδαίσθηση.

Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ προαναφερθεῖσες φιλοσοφικὲς θέσεις διακρίνονται εὐχερῶς στὴν ἀκόλουθη, ἀπίστευτης ὠραιότητος περιγραφή, ἀπὸ τὴ «Φόνισσα», ὅπου ὁ Μέγας Σκιαθίτης «ποιεῖ τὰ ἀμφοτέρω ἕνα», ὑπενθυμίζοντας ὅτι «ὅλα εἶναι ἄλλα ἐξ ἄλλων»:

Ἡ γραῖα ἀνήρχετο ἤδη ὑψηλότερα, πρὸς τὴν ἀπότομον κορυφὴν τοῦ ρεύματος. Κάτω ἐχαράττετο βαθὺ τὸ ποτάμιον, τ' Ἀχειλᾶ τὸ ρέμα, καὶ ὄλην τὴν βαθεῖαν κοιλάδα μετὰ ἡρέμου μορμυρισμοῦ διέτρεχε τὸ ρεῦμα, κατὰ τὸ φαινόμενον ἀκίνητοῦν, λιμνάζον, ἀλλὰ πράγματι ἀενάως κινούμενον ὑπὸ τὰς μακρὰς βαθυκόμους πλατάνους.

Ἀνάλογες παρατηρήσεις μπορεῖ νὰ γίνουν καὶ σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Ὁ κόσμος τὸν ὁποῖο διέσωσε ὁ Παπαδιαμάντης διὰ τῆς γραφίδος του εἶναι ἕνας κόσμος πού ἐξελίσσεται. Στὴ Σκιαθὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, γιὰ παράδειγμα, ναυπηγήθηκε τὸ μάρκο «Οὐρανία» χωρητικότητος 600 τόνων. Ὡστόσο, ὁ κόσμος αὐτὸς παραμένει καὶ στὰ ἐξ ὧν συνετέθη: ἡρακλείτειος καὶ ταυτοχρόνως παρμενίδειος. Μὲ ἄλλα λόγια, μιὰ ζωὴ πού «τραβάει τὴν ἀνηφόρα» ἀλλὰ «δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων»...

* * *

Γιὰ τὴν ἀδιαφιλονίκητη σχέση ἱστορίας καὶ μυθιστορίας στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, ἢ ὁποῖα ὅμως ὑπερβαίνει τὴ λογικὴ ἐνὸς αὐστηροῦ ντετερμινισμοῦ, ἢ ἀκόλουθη παράγραφος ἀπὸ τὸ διήγημα «Λαμπριάτικος ψάλτης» (1893) ἀποτελεῖ τεκμήριο ἐξόχως ἀποκαλυπτικό:

Ὅπου γίνεται λόγος περὶ ξενιτευμένων, οἵτινες ἐπιστρέφουσι μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἢ στέλλουσι γράμματα μετὰ ὑλικῆς παρηγορίας εἰς τοὺς οἰκείους, ταῦτα ὅλα βασίζονται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος, καθόσον ὅλοι οἱ ζήσαντες εἰς παραθαλασσίους καὶ ναυτικὸς τόπους τῆς Ἑλλάδος κάλλιστα γνωρίζουσιν ὅτι, κατὰ τὰς παραμονὰς ἰδίως τῶν ἑορτῶν, πολλοὶ ξενιτευμένοι, ἐνῶ συνήθως φαίνονται ψυχροὶ καὶ ἀπεσκληρυμένοι τὸν φλοιόν, αἴφνης ἐνθυμοῦνται τοὺς οἰκείους των, καὶ ἢ ἐπιστρέφουσι εἰς τὰς πατρίδας, ἢ ἂν αὐτοὶ κωλύονται ὑπὸ

φιλοτιμίας να κατέλθωσιν εὐπροσώπως, ὄχι σπανίως ἀποστέλλουσι παραμυθίαν εἰς τὰς γηραιὰς μητέρας καὶ τὰς ἀδελφάς των. Ἐν ἄλλοις γίνεται λόγος περὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκογενειακῶν ἐθίμων τῶν σχετιζομένων μὲ τὰς ἐορτάς, καὶ ἀλλαγῶν πάλιν ἢ ἀσθενῆς πλοκῆ στρέφεται περὶ νεωτεριστικῶν τι καὶ φθοροποιῶν ἔθιμον.

Στὴν περικοπὴ αὐτὴ ὁ Παπαδιαμάντης φωτογραφίζει τρία τουλάχιστον διηγήματα, τῶν ὁποίων ἡ δημοσίευση εἶχε προηγηθεῖ. Πρόκειται γιὰ τὰ διηγήματα «Ὁ Ἀμερικάνος» (1891), «Ἡ σταχομαζώχτρα» (1889) καὶ «Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωριόν» (1891).

Τὰ δύο πρῶτα δὲν θὰ τὰ σχολιάσω λόγῳ ἐλλείψεως χρόνου. Ὑπογραμμίζω ἀπλῶς ὅτι ὁ «Ἀμερικάνος» καὶ ἡ «Σταχομαζώχτρα» κοσμοῦσαν ἐπὶ πολλὰς δεκαετίες (πρὶν ἀπὸ τὸ 1977) τὶς σελίδες τῶν σχολικῶν ἀναγνωσμάτων τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαιδεύσεως. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων διηγημάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ ἄλλων παρεμφερῶν, ὅπως «Ἡ Ὑπηρέτρα», γιὰ παράδειγμα, ἀποτελοῦσε ἀσφαλὴ τρόπο, ὥστε νὰ ἐξοικειώνονται οἱ μαθητὲς καὶ οἱ μαθήτριες μὲ «τὰ πάθια καὶ τοὺς καῦμους τοῦ κόσμου», προσέτι δὲ μὲ τὸ χαροποιῶν πένθος τοῦ Τρόπου μας.

Τὸ τρίτο ἀπὸ τὰ διηγήματα ποὺ φωτογραφίζει ὁ Παπαδιαμάντης, δηλαδὴ «Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωριόν», τοῦ ὁποίου «ἡ ἀσθενῆς πλοκῆ στρέφεται περὶ νεωτεριστικῶν τι καὶ φθοροποιῶν ἔθιμο», θὰ σχολιασθεῖ ἐν συντομίᾳ στὸ τέλος τῆς παρούσας ὁμιλίας.

Ἐπιστρέφω γιὰ λίγο στὴν περικοπὴ ἀπὸ τὸν «Λαμπριάτικο ψάλτη», ἡ ὁποία συνιστᾷ τρόπον τινὰ τὴν προγραμματικὴν δήλωσιν τῆς διηγηματογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη. «Ταῦτα ὅλα βασίζονται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος», μᾶς διαβεβαιώνει ὁ Σκιαθίτης Γέροντας. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ σχέση τῆς παπαδιαμαντικῆς μυθιστορίας μὲ τὴν ἱστορίαν, δηλαδὴ τὴν ἀπὴν πραγματικότητα τῆς ἐμπειρίας, εἶναι δεδομένη. Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Σκιάθου πρωτίστως καὶ δευτερευόντως τῶν Ἀθηνῶν, τροφοδοτοῦν τὶς παπαδιαμαντικὰς σελίδες μὲ πρόσωπα καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι ἀληθινὰ: «Ἐξ ὅσων εἶδα ἰδίους ὄμμασιν», ἀναφέρει στὸ διήγημα «Ἡ Μαυρομαντηλοῦ» ὁ λογοτέχνης, «οὔ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν».

Φυσικὰ, ἡ εἴσοδος τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων στὸ χωρὸχρονο τοῦ λογοτεχνικοῦ σύμπαντος, συνεπάγεται αὐτομάτως μία μορφή καλῆς ἀλλοίωσης. Ἡ ἀρχικὴ ὑπόστασις τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων μεταβάλλεται, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἀλλὰ δὲν μεταλλάσσεται. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τὸ ὄλον τὸ ὁποῖο ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸ πρωτογενὲς ὕλικόν καὶ τὸν μετασηματισμένον λογο-

τεχνικό είσοπτρισμό δὲν ἔχει χαρακτήρα «μηχανικό». Τὰ συστατικά στοιχεία του, δηλαδή, συνυπάρχουν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ καί, ἐπιπλέον, «εἶναι διαποτισμένα ἀπὸ κάποια ἐσωτερικὴ ἐνότητα νοήματος»⁶.

Ὁ φυσικὸς χῶρος παρακολουθεῖ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα καὶ ἡ ἀπόδοσή του διὰ λέξεων –μετ’ ἔρωτος ὅμως καὶ στοργῆς– καταλήγει συνήθως σὲ ἀναπαραστάσεις ἀσύλληπτης ὁμορφιάς, οἱ ὁποῖες, ἐν τούτοις, «διαβαίνουν ἐπὶ τὸ πρωτότυπον». Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ὁ διαχρονικὸς γλωσσικὸς ὄπλισμός τοῦ Παπαδιαμάντη διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο, διαλύοντας «τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ», τουτέστιν τοὺς διχασμοὺς καὶ τὰ ιδεολογήματα καὶ καθιδρύνοντας διαλογικὲς σχέσεις, οἱ ὁποῖες, σύμφωνα μὲ τὸν Μιχαὴλ Μπαχτίν, προϋποθέτουν μία γλώσσα ἀλλὰ δὲν διαμένουν μέσα σὲ ἓνα γλωσσικὸ σύστημα⁷.

Αὐτὰ μὲ τὴ Θεωρία. Θὰ κλείσω μὲ τὸ αἶσθημα, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη, «εἶναι ἀνώτερον τῆς θεωρίας».

Μεγάλο κεσάτι, μεγάλη δυστυχία στὸν κόσμο! Ὁ παρὰς δὲν ξέρω ποῦ πάει καὶ χώνεται, καὶ δὲν βγαίνει στὸ μεϊντάνι.

Ὁ τοκογλύφος τοῦ διηγήματος «Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον», ποὺ κάνει αὐτὲς τὶς διαπιστώσεις, ἀπευθύνεται σὲ ἓναν δυστυχῆ συγχωριανό του, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔχασε ὅλα του τὰ χρήματα στὴν χαρτοπαιξία, τὸν ἐκλιπαρεῖ νὰ τοῦ δανείσει ἓνα ποσὸ γιὰ τὴν κηδεῖα τοῦ παιδιοῦ του.

Ὁ μπαρμπα-Στέργιος εἶπε μετὰ θλίψεως: — Ἄν θέλῃς, κὺρ Ἄργυρέ... ὕστερα-ὕστερα ἤμπορῶ νὰ τὸ θάψω καὶ βερεσὲ τὸ παιδί μου...

«Ὁ γέρον τοκογλύφος», κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Παπαδιαμάντη, «τοῦ ἐμέτρησε τότε εἴκοσι δραχμάς». Ὡστόσο, γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ δάνειο, ὑποχρεώνει τὸν ἀπελισμένο πελάτη του νὰ φέρει γιὰ ἐνέχυρο ὅ,τι πολὺτιμο ὑπάρχει στὸ σπίτι του. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ἀργυραμοιβοὶ τῆς ἀνθρώπινη ἀθλιότητος στὴ λογοτεχνία τοῦ Σκιαθίτη ἰσοδυναμοῦν μὲ τὸν διαρκῆ ἀντίχριστο.

Τελειώνω μὲ τὴν παράθεση δύο χωρίων τοῦ διηγήματος, τὰ ὁποῖα δὲν πιστοποιοῦν ἀπλῶς τὴ σχέση τῆς μυθιστορίας μὲ τὴν ἱστορία σὲ συγχρονικὸ ἐπίπεδο ἀλλὰ καταδεικνύουν ἐναργῶς ὅτι ἡ σχέση αὐτὴ ἐκτείνεται εἰς τὸ διηνεκές. Κα-

6. BAKHTIN M. M., *Art and Answerability* University of Texas Press, 1990, σ. 1.

7. BAKHTIN M. M., *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin University of Texas Press, 1986, σελ. 117.

ταδεικνύουν επίσης πόσο δραματικά επίκαιρος παραμένει ο Παπαδιαμάντης, υπενθυμίζοντας με τὸν τρόπο του τὴν πρὸς Ρωμαίους ἀποστολική περικοπή: «Οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν· οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ αὐτοί» (ἡ' 22-23). Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν στενάζει μόνον ἡ κτίσις ἀλλὰ καὶ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι.

Εἰς τὸ ἄκρον τῆς παραθαλασσίας ἀνωφεροῦς ὁδοῦ, παρὰ τὸ λιθόστρωτον, δι' οὗ ἀνήρχετό τις εἰς τὴν ἄνω ἐνορίαν, ἐκεῖ ὅπου δὲν ἦτο πλέον ἀγορά, ἀλλὰ καὶ ὄχι ἔξω τῆς ἀγορᾶς ἐξ ὀλοκλήρου, ἦτο τὸ μαγαζὶ τοῦ κυρῆ Ἀργυροῦ τοῦ Συρματένιου. Ἐὰν τυχὸν ὁ ἔφορος καὶ ὁ πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, καὶ δὲν ἤξεύρω τίς ἄλλος ἀκόμη, ἤθελον νὰ κατανείμωσι δικαίως τοὺς φόρους τοῦ ἐπιτηδεύματος, πολὺ θὰ ἐδίσταζον εἰς ποίαν τάξιν ἐμπορευομένων νὰ τὸν κατατάξωσιν, διότι, κατὰ τὸ φαινόμενον, δὲν ἐπώλει τίποτε. [...]

Ἐλέγετο ἐν τούτοις ὅτι ἐνίστε ἐδάνειζεν, εἰς στενοὺς φίλους, καὶ χρήματα ἐπὶ ἐνεχύρῳ πάντοτε τριπλασίας ἀξίας τῆς τοῦ δανειζομένου ποσοῦ καὶ μὲ τόκον ὄχι ἀνώτερον τῶν 80 τοῖς ἑκατὸν κατ' ἔτος. «Οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι νὰ σᾶς χαρῶ. Καὶ ὁ παράς, τὸ σήμερον, εὐκόλα δὲν βγαίνει...».